

עקורים במלחמת העולם השנייה

מוצאים מקלט במרכז אסיה

בן-ציון יהושע

'שליח' נתיב – לשכת הקשר

לאחר התפרקותה של ברית המועצות בשנת 1992 נענית לפניית 'נתיב' ויצאתי לסייע ליהודים ולהעלותם ארצה (1992-1994). תחת אש חילצנו את יהודי דושנבה בתג'יקיסטן, הייתה לנו הזכות להקים מרכזי תרבות שבהם למדו אלפים באולפנים לעברית, הכשרנו מהנדסים לעבודה בארץ ובעיקר הפגשנו את היהודים שהיו מנותקים מיהדותם במשך 70 שנה וערכנו להם אירועים במחזור השנה. בשמן שרותי היו בטשקנט כ-100,000 יהודים מתוכם כ-20,000 בוכרים. את רשמיי הבאתי בספרי 'אוק יול – מסע במרכז אסיה', שיצא לאור בהוצאת משרד הביטחון

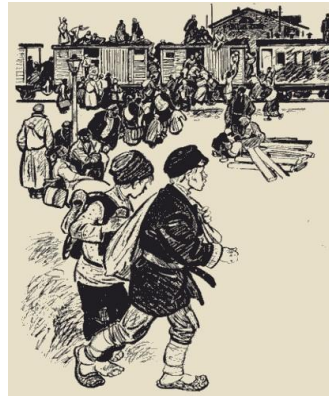
יהודים ומוסלמים סייעו לעקורים

בשנים 1941-1943 גלים של עקורים מברית המועצות וממזרח אירופה חיפשו מקלט במרכז אסיה במלחמת העולם ה-2 או הוגלו מטריטוריות שהגרמנים פלשו אליהם. ימי מלחמת העולם ה-2 במרכז אסיה מתאפיינים כתקופה של שואה וגבורה כאחת. חמש המדינות המוסלמיות של מרכז אסיה: אוזבקיסטן, טג'יקיסטן, טורקמניסטן, קזחסטן וקירגיזסטן, שהיו חלק מברית המועצות, נתנו מקלט לעקורים מפני הקלגסים הנאצים שהתקדמו מזרחה. בין השנים 1941 – 1943 זרמו למרכז אסיה המוסלמית מאות אלפי עקורים, יהודים ולא יהודים, שנסו מאימת המלחמה וההשמדה הטוטלית שעשו הנאצים ועושי דברם. רעבים ללחם שברו העקורים את רעבונם ב'לפיושקות' חמות, ריחניות ופריכות, שהוגשו להם על-ידי היהודים הבוכרים ועל ידי התושבים המוסלמים שקיבלו את העקורים במאור פנים, למרות שאמצעיהם היו דלים. רבים מן העקורים היו יהודים, שנמלטו מרוסיה, מאוקראינה, מפולין,

מהמדינות הבלטיות ועוד. הם האמינו כי הנאצים לא יגיעו למזרח. ואכן, הקרב על סטלינגרד (נובמבר 1942 – פברואר 1943) שינה את כוונות הנאצים. ראש החץ שלהם הגיע לקווקז ואפילו נהנה משיתוף פעולה של עמי האזור. היעד שקבעו הנאצים היה כיבוש הקווקז וכניסה למזרח התיכון הערבי, שאהד את הנאצים ונהנה מתמיכתם בימי המרד הגדול ולאחריו. הנאצים ביקשו לחבור על אדמת ארץ ישראל עם כוחות רומל שיגיעו מצפון אפריקה. שתי המערכות באל-עלמיין ובסטלינגרד היו נקודות המפנה במלחמת העולם ה-2.

פליטים יהודיים מפולין נמלטים לשטח הכיבוש הסובייטי, 1939

רופאים יהודים סייעו במלחמה – הסובייטים, שהתעשייה הכבדה שלהם הותקפה ללא הרף על-ידי מטוסים גרמניים, האמינו כי למרכז אסיה לא תגיע הרעה. הם העבירו לטשקנט ולערים נוספות במרכז אסיה את התעשייה הכבדה, לרבות תעשיית המזון ותעשיות הנשק והמטוסים. רכבות-אמבולנס הביאו משדות הקרב רבבות פצועים שטופלו בבתי החולים בטשקנט. רופאים יהודים ולא יהודים נתנו כאן מזרז לפגועי גוף ונפש. עד היום ניתן לראות בחצרות בתי החולים,

שפעלו בימי המלחמה, אנדרטות המוקדשות לרופאים דגולים בימי המלחמה, שרובם ככולם היו יהודים.

הגיבורה מסטלינגרד – שבת אחת הוזמנתי לחמין בוכרי ('אוש-י סאבו – 'האוכל של מחר') בטשקנט בבית של סופרת ילדים בוכרית. הבית היה דל והעוני זעק מכל פינותיו. בבית עמד ריחו הטוב של החמין הבוכרי. לחדר נכנסה אישה דקה כבת 70. פניה חטובים כפסל יווני. עיניה עמוקות ולוהטות. שפתיה דקות בפה חסר שיניים. שערה הכסוף משוך מעבר למצחה הענק בקוקו. קשיחות אדם וגורל הייתה משוכה עליה. חשתי כי משהו אציל יש בפנים האלה למרות העוני והאומללות הזאת. הבחנתי על שמלתה אותות כבוד סובייטיים מחוברים בסיכת ביטחון. למראה תמיהתי, הסבירה הבת: "אמי היא גיבורת ברית המועצות. לאות הגבורה זכתה בקרבות סטלינגרד על הצלת חיי אדם תחת אש תופת". הבת הסבירה כי אמה רופאה מנתחת והיא ערכה ניתוחי ראש בעיצומם של הקרבות בסטלינגרד. "בתום המלחמה היא הוזמנה לקרמלין ובטקס מפואר הוענק לה האות. 40 שנה לאחר המלחמה עדיין עבדה כמנתחת ראש בבית חולים ממשלתי בטשקנט והיום היא חיה מפנסיה חודשית של כ-4.5 דולרים לחודש", הסבירה בתה.

שאה מחמודוב – 'יאנוש קורצ'ק' האוזבקי. נפח אוזבקי מוסלמי היה בבחינת 'יאנוש קורצ'ק האוזבקי'. רחמיו ורחמי אשתו נכמרו על הילדים האומללים שאיבדו את הוריהם ותעו בדרכים. הם אספו ילדים עזובים לביתם, ללא הבדל דת ולאום, חינכו אותם, לימדו אותם מקצוע והאכילו אותם למרות שהם עצמם היו דלפונים. לפני שנים אחדות הוצבה אנדרטת ארד גדולה בטשקנט, המציגה סצינות ממפעלם הוולונטרי של שאה מחמודוב ואשתו.

הנפח שאה מחמודוב ('יאנוש קורצ'ק האוזבק') ואשתו אימצו את ילדי העקורים היתומים האכילו אותם ולימדו אותם מקצוע. הפסל מוצב בכניסה הדרומית לטשקנט

המוות רדף אחרי העקורים גם במרכז אסיה – הקור, הרעב, המגפות והיעדר רפואה מונעת הפילו גם בארצות המקלט אלפי חללים. בתי הקברות התמלאו קברים, שבדוחק השעה אפילו לא צוינו עליהם שמות הנפטרים. בתי קברות מאולתרים גם מילאו אזורים שלמים, בעיקר קברי תינוקות וילדים שהיו חשופים למחלות ומגפות ללא אמצעי חיסון, מגורים ראויים, תזונה ולבוש הולם בקור העז. בביקוריי בבתי העלמין האלה הבחנתי בקברים שחוללו על-ידי בריונים אנטישמים לפני עשרות שנים ואיש לא קם מאז לתקן את מצבותיהם. בחלק מבתי העלמין האלה שוררת עזובה ובמהלך השנים פלשו בתי קברות פרובוסלביים אל תחומי בית הקברות היהודי האשכנזי. בתום המלחמה חזרו רבים מן העקורים לאוקראינה או לפולין, שממנה עלו לישראל, אך אלפים רבים העדיפו להישאר במדינות המוסלמיות של ברית המועצות עד לפתיחת השערים ולהרמת מסך הברזל. צאצאי העקורים היוו כ-80% מן היהודים בטשקנט והבוכרים היו 20% בלבד מהאוכלוסייה היהודית. רבים חצו את הגבול דרך אפגניסטן או איראן ומשם הגיעו לארץ ישראל עם סרטיפיקטים או בלעדיהם. תוחלת החיים של אלה שנותרו בחיים במרכז אסיה הייתה נמוכה. המצבות בבתי העלמין שלאחר המלחמה, מעידות כי תוחלת החיים לא עברה ברוב המקרים את הגילאים 40 – 50 שנה. רק מעטים הגיעו לגיל 60.

ולודיה שריפוב, הנהג האוזבק שלי, הצביע על גבעה בעמק פֶּרְגָאנָה באוזבקיסטן ואמר לי: 'כאן עמד בימי המלחמה מחנה עקורים גדול של יהודים. בשולי המחנה קבורים למעלה מ-500 יהודים. בתי קברות מאולתרים פזורים בכל פינה במרכז אסיה, שבה היו מחנות עקורים. לימים, על בית קברות אחד הקימו בית חולים ועל בית קברות אחר הקימו מפעל לייצור בירה. נראה כי אין טראגי מכך שעקורים בורחים על נפשם מפני הגייסות הנאציים ומגיעים למרכז אסיה כפליטים חסרי-כול כדי להציל את חייהם ואת חיי ילדיהם ולהתחיל חיים חדשים ודווקא בעיר המקלט מוצאים הם את מותם.

לא אחת בת שנישאה למוסלמי, רוסי או אוקראיני, הבטיחה חיים למשפחה כולה, שזכתה לקורת גג ולמזון. למרות שיהודים ומוסלמים במרכז אסיה עזרו כמיטב יכולתם לעקורים, אלפים מהם, בעיקר ילדים, מצאו את מותם ברעב, בקור, ממחלות וממגפות. הנפטרים נקברו לפי השקפת עולמם בבתי קברות של המפלגה הקומוניסטית, או בבתי קברות עירוניים אתאיסטיים, בבתי קברות פרובוסלביים, בבית עלמין אשכנזי או בבית עלמין מאולתר הצמוד למחנות העקורים. בכמה מן הערים הם נקברו בחלקות מיוחדות בבתי קברות בוכריים. העקורים ובני העקורים, שמצאו מקלט במרכז אסיה, נאלצו ללחום מלחמת הישרדות. מהר מאוד רבים מהם נטמעו בחברה הרוסית האתאיסטית-קומוניסטית ומיעוטם בחברה המקומית המוסלמית. תהליך הטמיעה אפשר להם לרכוש השכלה גבוהה ולקבל משרות בכירות בצבא, במשטרה, בק"ב, בפרקליטות, ברפואה, בהנדסה, בתעשייה, בתיאטרון, במוסיקה ובאופרה. תרומתם לחברה הכללית הייתה עצומה.

צעירים יהודים נלחמו בגבורה ומקום קבורתם לא נודע – מעט ידוע לנו על עלילות הגבורה של צעירי היהודים הבוכרים, שגויסו לצבא האדום ולחמו בכל החזיתות עד לנפילת ברלין. אלפי צעירים בוכרים נהרגו כחיילים בצבא האדום, שבשורותיו נלחמו בגבורה בכל החזיתות – לנינגרד, סטלינגרד, אוקראינה, פולין, ואפילו בקרבות על ברלין. מי שחזר חי או נפל בשבי מצא לא אחת את מותו בגולאג סובייטי. הוא הואשם על-ידי סטלין שעצם היותו חי הוא הוכחה שלא נלחם כראוי. בכל בית עלמין יהודי הוקדשה חלקת הנצחה עם שמות

הבנים שנפלו. בעבר ניצב כאן לפיד אש, נר תמיד. מאז מלחמת העולם ה-2 ואבדן הבנים בחזיתות אירופה מצבות ההורים נושאות גם את תמונת הבנים שנפלו. ביום ט' באב צמה כל הקהילה ובניה עולים לקברי אבות עם מטאטא זרדים, דלי וזר פרחים. הם מצחצחים את הקברים ואת סביבתם, מניחים זר פרחים ורק אז מקוננים ליד הקבר. מי שיודע פסוק או שבר פסוק אומר אשכבה וקדיש. היהודים הבוכרים התאבלו לא רק על חורבן בית המקדש אלא בעיקר על חורבן משפחתם. רבים מצעירים אלה שירתו כקצינים וכלוחמים וזכו לאותות כבוד של גיבורים, כמו כמה מבניה של דושנקה בטג'יקיסטן – המאיר מיכאל אבדורחמנוב, אוריאל אברהמוב, אמנון בנגייב, גבריאל דוניאלוב, רפואל דוניאלוב, שומיאל כוהנוב, זאב מיכאלוב, חנניו פוזאילוב, מיכאילי תוצ'יק ורבים רבים אחרים. סיפורי הגבורה האלה עדיין לא נתפרסמו. רק קומץ קטן של משוגעים לדבר, בוכרים שחזרו משדות הקטל, מנסים לעת זקנתם לשחזר את סיפורי הגבורה המדהימים ואת שמות הנופלים. הצלחתם מועטה בפינות הנידחות של חייהם. בוריס יצחקוב, שחי בדושנקה, הקדיש עשרות שנים לאיסוף סיפורי גבורה שאותם סיפר בטג'יקית בספרו 'דאלירון', שיצא ב-1991 בדושנקה וקוראים אין. מה חבל, ש'יד ושם' אינה מקדישה די להנצחת הגבורה היהודית במסגרת הצבא האדום וצבאות אחרים בימי מלחמת העולם ה-2.

יהודים מטשקנט חוזרים לביתם במזרח אירופה בתום המלחמה, 1946

בצד היהודים הבוכרים חיו במרכז אסיה הסובייטית גם לא מעט יהודים אשכנזים שהיגרו לכאן עוד בתקופה הצארית. במפקד

שנעשה בשנת 1939 (לפני גלי ההגירה של העקורים) נמנו באוזבקיסטן 50,800 יהודים, ורק 21,000 מהם היו יהודים בוכרים. כל היתר היו אשכנזים שהגיעו למרכז אסיה בתקופה הצארית בעיקר. המסות של האשכנזים הגיעו למרכז אסיה בין השנים 1941-1943 ובתום המלחמה יוצאי פולין חזרו לארצם ומשם עלו ארצה. בשנת 1959 נמצאו באוזבקיסטן קרוב ל-100,000 יהודים, שרובם היו אשכנזים. בשנת 1989 נמצאו במרכז אסיה כולה 36,568 יהודים בוכרים. לפי הערכות אחרות חיו במרחב האמור 40-45 אלף בוכרים ועוד כ-60,000 אשכנזים. מאז רובם עלו לארץ או היגרו למדינות אחרות, בעיקר לארצות הברית. כיום נותרו באזור מעטים.

שיעור הנישואים המעורבים בקרב הבוכרים באזור היה ב-1926 – 0% וב-1962 הגיע ל-7.7%. לעומת זאת, בקרב האשכנזים ההתבוללות הייתה רבה יותר – ב-1926 הגיע שיעור ההתבוללות ל-19.2% וב-1962 הגיעה ל-33.7% – שיעור דומה לרמת ההתבוללות בקרב שאר יהודי ברית המועצות לשעבר. במפקד 1959 הצהירו 19,300 יהודים בוכרים, כי הניב הטג'יקי-יהודי הוא שפת אמם, כלומר שני-שלישים שמרו עדיין על ייחודם. באותו זמן רק 20% – בעיקר זקנים – בשאר חלקי ברית המועצות ציינו כי שפת אמם היא יידיש.

אחרי 70 שנות קומוניזם וניתוק מיהדות מסיבים העקורים וצאצאיהם לשולחן סדר פסח ראשון (1992). צילם: בן-ציון יהושע

נוער יהודי מצאצאי העקורים לומד עברית לקראת עלייתו ארצה (1993)).

במרכז: המורה תקוה יהושע ז"ל. צילם: בן-ציון יהושע

צאצאי העקורים שומעים לראשונה מהמחבר על החיים במדינת ישראל (1992). מאוסף בן-ציון יהושע

מוסלמים שהפכו ליהודים כהלכה - הטלפון חזר וצלצל בעקשנות.
 מעבר לקו היה ולודיה שריפוב, נהג ה'לאדה' המוסלמי שעבד במרכז התרבות הישראלי שאותו ניהלתי בין השנים 1992-1994 במסגרת שליחותי במדינות המוסלמיות של ברית המועצות לשעבר. הגעתי לאזור זמן קצר לאחר פירוקה של ברית המועצות ועצמאותן של המדינות שהיו חלק ממנה. הקמנו אולפנים ומרכזים להכשרה מקצועית בכל מרכז אסיה כדי להקל על אלפי יהודים להיקלט בארץ. לראשונה הכירו רבים מיהודי טשקנט את חגי ישראל והסבו לסדר

פסח. במקביל הוטלו עלינו משימות הצלה של יהודים שחייהם היו בסכנה.

סבתא שלי מתה. אני מבקש שתבוא מהר", התייפח ולודיה בטלפון. "מה לי ולסבתא המוסלמית של הנהג שריפוב? למה הוא מתעקש שאגיע לבית סבתו בשכונה המוסלמית. למרות השאלות שהטרידו אותי, ביקשתי מאחד הנהגים להסיע אותי לבית סבתו המוסלמית של ולודיה. בדרך לשכונה המוסלמית אני מהרהר בשם משפחתו של 'שריפוב', המצביע על משפחה מוסלמית מיוחסת, שמקורה כנראה מ'בוכרה-י שריף' – בוכרה האצילה. נכון שתווי פניו והמראה הבהיר של ולודיה הם יותר סלביים מאשר אוזבקיים, אבל בעיר טשקנט, שיש בה למעלה ממאה לאומים שונים המתחתנים זה בזה, הכול ייתכן. סוף סוף הגענו לבית סבתו של שריפוב. הרחבה מסביב לבית מלאה עממים שונים – אוזבקים, טג'יקים, טטרים, רוסים ואוקראינים. אף לא יהודי אחד. ולודיה ניגש אלי ובזרועותיו החסונות חיבק אותי ונשק על לחיי נשיקות של נחמה. גם אמו יאנה שריפוב חיבקה ונישקה אותי ואמרה: "תודה לך שבאת. הייתה לנו בעיה גדולה ואתה בטח תדע איך לפתור אותה". לא הבנתי איך אני יכול לסייע בהלוויה מוסלמית. ולודיה הוביל אותי אל פנים הבית. בארון קבורה פתוח שכבה סבתו, לבושה שמלת קטיפה נאה, שיער ראשה מסורק בסגנון שנות השלושים, עיניה עצומות ופניה מאופרות, שפתיה משוחות בשפתון אדום, ציפורניה המטופחות מרוחות בלק. ליד הנפטרת ישבה בתה יאנה. עורה בהיר ועיניה מלוכסנות – שילוב סלאבי עם מאפיינים אוזבקיים. היא לא הפסיקה ללטף את פניה של אמה המתה ומזמן לזמן שבה ולחצה את ידי

"?ולודיה", אני אומר במבוכה, "במה אוכל לעזור לכם"

אתה רואה את שני האנשים האלה ליד מכסה הארון. הם מנסים מאז הבוקר ליצור 'מגן דוד' מרצועת בד אחת, שנגזרה מתכריך, ולקבוע אותו על הארון והם לא מצליחים."

"למה לכם כמוסלמים 'מגן דוד'? בימינו זה סמל יהודי", שאלתי את ולודיה.

"אנחנו יודעים שזה סמל יהודי ולכן רצינו לקבוע 'מגן דוד' על ארונה

של סבתא. סבתא שלי היא יהודיה", אומר לי ולודיה לתדהמתה. "בשנת 1941 היא הגיעה עם הוריה מאוקראינה למצוא כאן מקלט. היא נישאה לאוזבקי כדי להציל את המשפחה ממוות. סבי המנוח היה מוסלמי שדאג לכלכלתנו בימי המלחמה. סבתי היא יהודיה "ילידת אוקראינה".

אם כך", אמרתי לוולודיה, גם אמך יאנה היא יהודיה וגם אתה ולודיה אתה יהודי ולא צריך גיור ושערי הארץ פתוחים בפניכם". יאנה וולודיה גילו לפתע את יהדותם והיו מופתעים.

אין אפשרות לבנות 'מגן דויד' מרצועת בד אחת", אמרתי לשני האוזבקים. נטלתי מספרים וגזרתי את רצועת הבד שבידם לשני פסים שווים בגודלם ובניתי תוך פחות מדקה שני משולשים שהיו 'ל'מגן דויד'.

א יידישע מאמע. גרויסן ייחוס" – "בצוואתה ביקשה סבתא" להיקבר בבית הקברות היהודי, לא הרחק מהקבר של אמה, היא השאירה כמה מטרים של בד כותנה וביקשה שישמש תכריך. אנחנו לא יודעים לעשות תכריכים ולכן ריפדנו את הארון שלה בבד כותנה שיהיה לה נוח בקבר", אומר ולודיה. יאנה מלטפת את מצחה של הנפטרת, פורצת בבכי ואומרת שתיים שלוש מילים ביידיש, הזכורות לה מילדותה, מילים ששמעה מאמא שלה ומסבתא שלה: "מאמע. א יידישע מאמע. גרויסן ייחוס", היא אומרת במבטא רוסי כבד. היא "חזרה על המילים כאילו היו מנטרה לנשמתה של אמה

אינני יודע אם זה רק יד המקרה. מן השמים ניתנו ממטרים עזים. שיירת המכוניות עשתה דרכה לבית העלמין האשכנזי של טשקנט. שני פועלים טטרים עדיין חפרו את בור הקבר בתוך הבוץ הצהבהב. הפועלים במגפיים גבוהים היו מרוחים בבוץ. מדי עשר דקות הם נטלו את הארון וניסו ללא הצלחה לדחוף אותו לבור הקבר. הארון היה עדיין גדול בכמה סנטימטרים. הבוץ כיסה את הארון כליל. ה'מגן דויד' שלי נראה עלוב ביותר. הגשם ניתך ארצה, הפועלים במגפיים המשיכו להתבוסס בבוץ ולערוך ניסיונות. בנעוריי שמעתי על חיבוט קבר. הנה עיניי רואות זאת. חלפה מחצית השעה של ניסוי וטעייה,

עד שהארון מצא את מקומו בבור שחת. הפועלים כיסו את הארון בערמות עפר ובז. הקהל שהסתתר מתחת למטריות שחורות גדולות לא הוציא הגה מפיו עד אותו רגע שבו הגיע הארון למנוחת עולמים. רק אז הניחו בזה אחר זה זרי פרחים על הקבר.

גמילות חסד של אמת – קברן לעת מצוא – השמים נרגעו לרגע קט. מסביב הייתה שתיקה רועמת. אני עומד מול תופעה מיוחדת – אישה יהודיה, שנעקרה בימי השואה מביתה באוקראינה. להצלת משפחתה נישאה לאוזבקי מוסלמי כדי לתת חיים למשפחתה והיא מבקשת בצוואתה להיקבר בקבר ישראל. אינני יכול לתת לאירוע זה לחלוף על פניי מבלי לתת לו חותם יהודי כלשהו. ניגשתי סמוך לקבר. הקהל הלא יהודי הקיף אותי ואת הקבר במעגל. לא ידעתי מה לומר ובכל זאת פתחתי ודקלמתי בעברית את 'אשת חיל', שאני נוהג לומר בסעודת ליל שבת. אמרתי 'קדיש' וקולי הדהד בין מאות המצבות. חשתי כי מאות מתי ישראל הקבורים בבית הקברות הזה עונים אחריי 'אמן'. אמרתי 'אשכבה לאישה' כפי שאני נוהג לומר כל אימת שאני עולה על קברה של אימי עליה השלום. הקהל לא הבין מילה אבל מנגינות בית העלמין שיצאו ממחוזות היגון פעלו עליהם. השמים שבו וטפטפו. ברוסית הצנועה שלי פתחתי ואמרתי: "דרגי דרוזיה...חברים יקרים... אינני יודע אם זה יד המקרה ואולי לא. היום 9 במאי. יום הניצחון על גרמניה הנאצית. השמים בוכים עכשיו על מותה של אישה יהודיה שהמלחמה מבחינתה נגמרה רק היום. הוריה והורי הוריה חיו כיהודים ומתו כיהודים וגם היא ביקשה למות כיהודיה. הייתה לי הזכות להביאה לקבורה כיהודיה ולומר על נשמתה 'קדיש' ו'אשכבה'. השמים מבכים עכשיו לא רק את מותה אלא גם את הגורל היהודי על האדמה הזאת". יאנה וולודיה שריפוב חיבקו אותי בחום. יאנה אמרה: "אמי אמרה: כל השנים חייתי כאן כלא יהודיה. בתוך תוכי חשתי את פעימות הלב היהודי שלי. אני רוצה למות ולהיקבר כיהודיה... אתה הבאת היום את אמנו לקבורה כיהודיה...". רעד אחז בגופי. השמים ששבו והתמלאו הבזקים של ברקים ובעקבותיהם באו הרעמים, שהתגלגלו כרעמי תותח בחזית מלחמת העולם ה-2. מראות וקולות של מלחמה ליוו יהודיה למנוחת

עולם. כאן המלחמה עוד לא תמה. פתאום ירד שקט והגשם פסק.
משפחת שריפוב עלתה לארץ.

Displaced persons in World War II Finding refuge in Central Asia

Benzion D. Yehoshua

After the breakup of the Soviet Union in 1992, I responded to the appeal of 'Nativ' and set out to help Jews and immigrate them to Israel (1992-1994). Under fire, we rescued the Jews of Dushanbe in Tajikistan, we had the privilege of establishing cultural centers where thousands studied Hebrew in studios, we trained engineers to work in Israel and above all we met the Jews who had been cut off from their Judaism for 70 years and held events for them throughout the year. According to Shim Shroti, there were about 100,000 Jews in Tashkent, of which about 20,000 were Bukharians. I gave my impressions in my book 'Ok Yul - A Journey in Central Asia', published by the Ministry of Defense.

Jews and Muslims helped the displaced

In the years 1941-1943, waves of displaced persons from the Soviet Union and Eastern Europe sought refuge in Central Asia during World War II or were deported from territories invaded by the Germans. The days of World War 2 in Central Asia are characterized as a period of both holocaust and heroism. The five Muslim countries of Central Asia: Uzbekistan, Tajikistan, Turkmenistan, Kazakhstan, and Kyrgyzstan, which were part of the Soviet Union, gave shelter to the displaced from the Nazi hordes advancing eastward. Between 1941 and 1943, hundreds of thousands of displaced people, fleeing the terror of war and the total extermination perpetrated by the Nazis and their followers, poured into Muslim Central Asia. Hungry for bread, the IDPs broke their hunger with hot, fragrant and crispy 'lafioshkots', which were

served to them by the Bukhari Jews and by the Muslim residents who welcomed the IDPs with kindness, even though their means were meager. Many of the displaced were Jews, who fled from Russia, Ukraine, Poland, the Baltic states and more. They believed that the Nazis would not reach the East. Indeed, the Battle of Stalingrad (November 1942 - February 1943) changed the intentions of the Nazis. Their arrowhead reached the Caucasus and even enjoyed the cooperation of the peoples of the region. The goal set by the Nazis was the conquest of the Caucasus and entry into the Arab Middle East, which sympathized with the Nazis and enjoyed their support during and after the Great Revolt. The Nazis wanted to team up on the land of Israel with Rommel's forces coming from North Africa. The two systems at El Alamein and Stalingrad were the turning points in World War II.

Jewish refugees from Poland fleeing to the Soviet occupied territory, 1939

Jewish doctors helped in the war - the Soviets, whose heavy industry was constantly attacked by German planes, believed that the worst would not come to Central Asia. They transferred heavy industry to Tashkent and other cities in Central Asia, including the food industry and the weapons and aircraft industries. Ambulance trains brought thousands of wounded from the battlefields who were treated in Tashkent hospitals. Jewish and non-Jewish doctors gave salve here to those injured in body and mind. To this day, you can see in the courtyards of the hospitals that operated during the war, monuments dedicated to great doctors during the war, most of whom were Jewish.

The Heroine from Stalingrad - One Saturday I was invited to Hamin Bukhari ('Oshi-y Sabo - 'Tomorrow's Food') in Tashkent at the home of a children's author Bukhari. The house was poor and poverty cried out from all its corners. In the house was the good smell of the Bukhari chowder. A thin woman about 70 years old entered the room. Her face is as shapely as a Greek statue. Her eyes are deep and fiery. Her thin lips in a toothless mouth. Her silver hair is pulled over her forehead in a huge ponytail. The rigidity of man and fate was a drag on her. I felt that there is something noble in this face despite this poverty and misery. I noticed on her dress Soviet badges of honor attached with a safety pin. To my puzzled look, the daughter explained: "My mother is a heroine of the Soviet Union. She won the battle of Stalingrad for saving human lives under infernal fire." The daughter explained that her mother is a surgeon and she performed head surgeries in the midst of the battles in Stalingrad. "At the end of the war she

was invited to the Kremlin and in a magnificent ceremony she was awarded the badge. 40 years after the war she was still working as a head surgeon in a government hospital in Tashkent and today she lives on a monthly pension of about 4.5 dollars per month," explained her daughter.

Shah Mahmudov - the Uzbek 'Janush Korcek'. A Muslim Uzbek blacksmith was considered 'the Uzbek Janusz Korcek'. His mercy and his wife's mercy were poured out on the unfortunate children who lost their parents and lost their way. They gathered abandoned children into their home, regardless of religion or nationality, educated them, taught them a trade and fed them even though they themselves were orphans. A few years ago, a large bronze monument was placed in Tashkent, showing scenes from the voluntary work of Shah Mahmudov and his wife.

The blacksmith Shah Mahmudov ('Janush Korcek the Uzbek') and his wife adopted the orphaned displaced children, fed them and taught them a trade. The statue is placed at the southern entrance to Tashkent

Death chased the displaced people in Central Asia as well - the cold, hunger, epidemics and the lack of preventive medicine also left thousands dead in the countries of refuge. The cemeteries were filled with graves, on which the names of the deceased were not even indicated in the urgency of the hour. Improvised cemeteries also filled whole areas, mainly the graves of babies and children who were exposed to diseases and epidemics without means of vaccination, proper housing, nutrition and adequate clothing in the intense cold. During my visits to these cemeteries, I noticed the graves defaced by anti-Semitic thugs decades ago and no one has since risen to repair their tombstones. In some of these cemeteries, abandonment prevails, and over the years Provoslavic cemeteries have invaded the Ashkenazi Jewish cemetery. At the end of the war, many of the displaced returned to Ukraine or Poland, from where they immigrated to Israel, but many thousands preferred to remain in the Muslim countries of the Soviet Union until the gates were opened and the Iron Curtain was lifted. The descendants of the displaced made up about 80% of the Jews in Tashkent and the Bukharians were only 20% of the Jewish population. Many crossed the border through Afghanistan or Iran and from there arrived in Israel with or without certificates. The life expectancy of those who survived in Central Asia was low. The tombstones in the post-war cemeteries indicate that life expectancy in most cases did not exceed the ages of 40-50 years. Only a few reached the age of 60. Volodya Sharipov, my Uzbek driver, pointed to a hill in the Fergana Valley in Uzbekistan and told me: 'A large displaced persons camp of Jews stood here during the war. Over 500 Jews are buried on the outskirts of the camp. Makeshift cemeteries are scattered in every corner of Central Asia, where there were displaced persons camps. Later, on one cemetery they built a hospital and on another cemetery they built a

factory for the production of beer. It seems that there is nothing tragic about the fact that displaced persons flee for their lives from the Nazi conscriptions and arrive in Central Asia as helpless refugees to save their lives and the lives of their children and start a new life, and it is in the city of refuge that they find their death.

More than one daughter who married a Muslim, Russian or Ukrainian, guaranteed life for the entire family, which was given shelter and food. Although Jews and Muslims in Central Asia did their best to help the displaced, thousands of them, mostly children, died of hunger, cold, disease and epidemics. The deceased were buried according to their worldview in cemeteries of the Communist Party, or in atheist urban cemeteries, in Provoslav cemeteries, in an Ashkenazi cemetery or in a makeshift cemetery adjacent to the displaced persons camps. In some of the cities they were buried in special plots in Bukhari cemeteries. The displaced and the displaced, who found refuge in Central Asia, were forced to fight a war of survival. Very quickly many of them assimilated into the atheistic-communist Russian society and a minority into the local Muslim society. The process of assimilation allowed them to acquire a higher education and obtain senior positions in the army, police, KGB, prosecutor's office, medicine, engineering, industry, theater, music and opera. Their contribution to society as a whole was enormous.

Young Jews fought bravely and their burial place is unknown - we know little about the heroic stories of the young Bukharian Jews, who were recruited into the Red Army and fought on all fronts until the fall of Berlin. Thousands of young Bukharians were killed as soldiers in the Red Army, whose ranks fought heroically on all fronts - Leningrad, Stalingrad, Ukraine, Poland, and even in the battles for Berlin. Those who returned alive or were captured more than once found their death in the Soviet Gulag. He was accused by Stalin that the very fact that he was alive was proof that he had not fought properly. In every Jewish cemetery, a commemorative plot was dedicated with the names of the boys who fell. In the past, a torch of fire stood here, a candle always. Since World War 2 and the loss of sons on the European fronts, the parents' tombstones also bear the image of the fallen sons. On the 9th of Av, the whole community and their sons go to the graves of their ancestors with a broom of twigs, a bucket and a bouquet of flowers. They brush the graves and their surroundings, place a bouquet of flowers and only then mourn next to the grave. Those who know a verse or a fragment of a verse say Ashlat and Kaddish. The Bukhara Jews mourned not only the destruction of the Temple but mainly the destruction of their family. Many of these young men served as officers and fighters and were awarded heroes' badges of honor, like some of Dushanbe's sons in Tajikistan - Major Michael Abdurakhmanov, Uriel Abrahamov, Amnon Bangaev, Gabriel Dunyalov, Rapuel Dunyalov, Shumiel Kuhanov, Zeev Michalov, Hananio Pozailov, Mikhail Tuchik and many many others. These

stories of heroism have not yet been published. Only a small handful of madmen to speak, novices who have returned from the killing fields, are trying in their old age to recreate the amazing stories of heroism and the names of the fallen. They have little success in the remote corners of their lives. Boris Yitzhakov, who lives in Dushanbe, devoted decades to collecting stories of heroism which he told in Tajik in his book 'Daliron', published in 1991 in Dushanbe and there are no readers. What a shame, that 'Yad Vashem' does not dedicate enough to the commemoration of Jewish heroism within the Red Army and other armies during World War II.

Jews from Tashkent return to their home in Eastern Europe at the end of the war, 1946

Besides the Bukharian Jews, there were also quite a few Ashkenazi Jews who immigrated here during the tsarist period. In the census taken in 1939 (before the immigration waves of the displaced) there were 50,800 Jews in Uzbekistan, and only 21,000 of them were Bukhari Jews. All the rest were Ashkenazim who came to Central Asia mainly during the tsarist period. Masses of Ashkenazim arrived in Central Asia between 1941-1943 and at the end of the war Polish expatriates returned to their country and immigrated to Israel from there. In 1959, nearly 100,000 Jews were found in Uzbekistan, most of whom were Ashkenazi. In 1989, a total of 36,568 Bukhari Jews were found in Central Asia as a whole. According to other estimates, 40-45 thousand Bukhari lived in the said area and another 60,000 Ashkenazim. Since then most of them immigrated to Israel or immigrated to other countries, mainly to the United States. Today there are few left in the area.

The rate of mixed marriages among the Buchars in the region was in 1926 - 0% and in 1962 it reached

The rate of mixed marriages among the Buchars in the region was in 1926 - 0% and in 1962 it reached 7.7%. On the other hand, among the Ashkenazi the assimilation was greater - in 1926 the rate of assimilation reached 19.2% and in 1962 it reached 33.7% - a rate similar to the level of assimilation among the rest of the Jews of the former Soviet Union. In the 1959 census, 19,300 Bukhari Jews declared that the Tajik-Jewish dialect was their mother tongue, meaning that two-thirds still maintained their uniqueness. At that time only 20% - mostly old people - in the rest of the Soviet Union stated that their mother tongue was Yiddish.

After 70 years of Communism and disconnection from Judaism, the displaced people and their descendants were brought to the first Passover table (1992). Photographer: Ben-Zion Yehoshua

A Jewish youth from the descendants of the displaced learns Hebrew in preparation for his immigration to Israel (1993).

In the center: the late teacher Tikva Yehoshua. Photographed by Ben-Zion Yehoshua

The descendants of the displaced hear for the first time from the author about life in the State of Israel (1992). From the Ben-Zion Yehoshua collection

Muslims who became properly Jews - the phone rang again and stubbornly. On the other side of the line was Volodya Sharipov, the Muslim Lada driver who worked at the Israeli cultural center that I managed between 1992-1994 as part of my mission in the Muslim countries of the former Soviet Union. I arrived in the region shortly after the dissolution of the Soviet Union and the independence of the countries that were part of it. We established studios and centers for professional training throughout Central Asia to make it easier for thousands of Jews to be absorbed in Israel. For the first time, many of the Jews of Tashkent became familiar with the Israeli holidays and converted to the Pesach order. At the same time, we were tasked with rescuing Jews whose lives were in danger.

"My grandmother is dead. I want you to come quickly," Volodya sobbed on the phone. What about me and the Muslim grandmother of the driver Sharifov? Why does he insist that I come to his grandmother's house in the Muslim neighborhood? Despite the questions that bothered me, I asked one of the drivers to drive me to Volodya's Muslim grandmother's house. On the way to the Muslim neighborhood I ponder the family name of 'Sharifov', which indicates a privileged Muslim family, which probably originates from 'Bukhara-y Sharif' - the noble Bukhara. It is true that Volodya's facial features and bright appearance are more Slavic than Uzbek, but in the city of Tashkent, which has over a hundred different nationalities intermarrying, anything is possible. We finally arrived at Sharipov's grandmother's house. The area around the house is full of different peoples - Uzbeks, Tajiks, Tatars, Russians and Ukrainians. Not a single Jew. Volodya came up to me and hugged me in his strong arms and kissed my cheek with comforting kisses. His mother Yana Sharipov also hugged and kissed me and said: "Thank you for coming. We had a big problem and you will surely know how to solve it." I did not understand how I could assist in a Muslim funeral. Volodya led me inside the house. In an open coffin lay his grandmother, wearing a nice velvet dress, her hair combed in the style of the 1930s, her eyes closed and her face made up, her lips smeared with red lipstick, her nails manicured with varnish. Her daughter Yana was sitting next to the deceased. Her skin is light and her eyes are slanted - a Slavic combination with Uzbek characteristics. She did not stop caressing her dead mother's face and from time to time came back and squeezed my hand.

"And Ludia," I say awkwardly, "what can I help you with?"

"You see these two people near the lid of the coffin. They have been trying since this morning to make a 'Star of David' from a single strip of cloth, which was cut from a shroud, and fix it on the coffin and they are not succeeding."

"Why do you as Muslims have a 'shield of David'? Nowadays it is a Jewish symbol," I asked Volodia.

"We know it's a Jewish symbol and that's why we wanted to put a 'Protector of David' on my grandmother's coffin. My grandmother is Jewish," Volodia tells me to my astonishment. "In 1941 she came with her parents from Ukraine to find refuge here. She married an Uzbek to save the family from death. My late grandfather was a Muslim who took care of our economy during the war. My grandmother is a Jew born in Ukraine."

"Then," I said to Volodya, your mother Yana is also Jewish and you and Lyodya are Jewish and do not need conversion and the gates of the land are open to you." Yana and Volodya suddenly discovered their Jewishness and were surprised.

"It is not possible to build a 'David shield' from one strip of cloth," I told the two Uzbeks. I took a pair of scissors and cut the strip of cloth in the hand into two strips of equal size and in less than a minute I built two triangles that were for the 'Magan David'.

"A Yiddish from mother. Groisen Yichus" - "In her will, grandmother asked to be buried in the Jewish cemetery, not far from her mother's grave, she left a few meters of cotton fabric and asked that it be used as a shroud. We don't know how to make shrouds, so we lined her coffin with cotton fabric so that she would be comfortable In the grave," says Volodya. Yana caresses the forehead of the deceased, bursts into tears and says two or three words in Yiddish, which she remembers from her childhood, words she heard from her mother and grandmother: "Ma'am. A Yiddish'a ma'am. Groisen Yichus," she says with a heavy Russian accent. She repeated the words as if they were a mantra for her mother's soul."

I don't know if it's just a coincidence. Heavy rain fell from the sky. The motorcade made its way to the Ashkenazi cemetery of Tashkent. Two Tatar laborers were still digging the grave pit in the yellowish mud. The workers in high boots were smeared with mud. Every ten minutes they took the coffin and tried unsuccessfully to push it into the grave pit. The closet was still a few inches bigger. The mud completely covered the coffin. My 'David shield' looks extremely poor. The rain poured down to the ground, the workers in boots continued to wallow in the mud and conduct experiments. In my youth, I heard about grave knocking. Here my eyes see it. Half an hour of trial and error passed, until the coffin found its place in the hay pit. The workers covered the coffin with piles of dirt and mud. The audience that was hiding under large black umbrellas did not utter a word until that moment when the coffin arrived for eternal rest. Only then did they place bouquets of flowers one by one on the grave.

Benevolence of truth - an undertaker at the time of Mitzvah - the sky calmed down for a brief moment. There was thunderous silence all around. I am facing a special phenomenon - a Jewish woman, who was displaced from her home in Ukraine during the Holocaust. To save her family, she married a Muslim Uzbek to give life to her family and she asks in her will to be buried in an Israeli grave. I cannot let this event pass me by without giving it some Jewish stamp. I approached the grave

. The non-Jewish crowd surrounded me and the grave in a circle. I didn't know what to say and yet I opened and recited in Hebrew 'Eshet Ha'il', which I usually say at the Shabbat night meal. I said 'Kaddish' and my voice echoed among the hundreds of tombstones. I felt that the hundreds of Jewish martyrs buried in this cemetery answered 'Amen' after me. I said 'I will lie down to a woman' as I usually say every time I go to my mother's grave, peace be upon her. The audience didn't understand a word, but the cemetery tunes that came out of the realms of grief moved them. The sky was back and it was drizzling. In my modest Russian I opened and said: "Druze ranks...dear friends...I don't know if it's the hand of chance or not. Today is May 9. The day of victory over Nazi Germany. The heavens are now weeping for the death of a Jewish woman for whom the war ended only today. Her parents and her parents lived as Jews and she also wanted to die as a Jewess. I had the privilege of bringing her to the burial as a Jewess and saying 'Kaddish' and 'Esharah' over her soul. Heaven mourns not only her death but also the Jewish fate on this earth." Yana Volodya Sharipov hugged me warmly. Yana said: "My mother said: All these years I lived here as a non-Jew. Inside I felt the beating of my Jewish heart. I want to die and be buried as a Jew... You brought our mother to be buried as a Jew today...". A shiver gripped my body. The sky that returned was filled with flashes of lightning and in their wake came the thunder, which rolled like cannon fire on the front of World War II. Sights and sounds of war accompanied a Jew to eternal rest. Here the war is not over yet. Suddenly there was silence and the rain stopped. The Sharifov family immigrated to Israel.